

Семенець-Орлова І.А., д-р наук держ. упр., проф., завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної академії управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, Київ, 03039, Україна, email: innaorlova@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9227-7426>

СУЧАСНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ЕТНОЦЕНТРИЗМ” У ДВОВИМІРНОМУ ПОЛІ МІЖЕТНІЧНОГО РОЗ’ЄДНАННЯ ТА ІНТЕГРАЦІЇ

Вивчено та класифіковано основні теоретичні підходи до визначення поняття етноцентризму, визначено місце етноцентризму серед процесів етнічного розмежування та об’єднання, з’ясовано кореляцію тенденції посилення політизації етнічностей, детерміновано причини та функції етноцентризму, розглянуто та проаналізовано етноцентризм у вимірі соціально-психологічного феномену. Сформульовано дефініцію етноцентристської доктрини В. Самнера. Здійснено спробу позитивного аналізу кореляції нововведених В. Самнером понять “ми-група” і “вони-група”, визначених у результаті дослідження вченим так званих “примітивних суспільств”. Вивчено чималу кількість доступних етноцентристських концепцій сучасних західних політологів і соціологів, визначено їхнє споглядання причинно-функціонального навантаження на це явище як властивість індивіда, соціальних груп і спільнот (як носіїв етнічної самосвідомості) сприймати й оцінювати життєві явища крізь призму традицій і цінностей власної етнічної спільноти, що є певним загальним еталоном або оптимумом. Важливою цінністю постають зібрані, накопичені та систематизовані під час дослідження емпіричні дані, що свідчать про наявність етноцентристських тенденцій несприйняття серед загалу сучасного українства як титульного народу-етносу представників певних етногруп від неповнісного позитивного сприйняття аж до цілісного негативного сприйняття. Це породжує обмеженість етнокультурних контактів і спричиняє наростання ворожих настроїв на етнополітичному полі. Наголошено, що джерела та причини етноцентризму прості, криються у некритичному сприйнятті інформації та негативних установках щодо власної й іншої етногрупи. Зазначено, що майбутнє, без етноцентризму, слід пов’язати з виваженою політикою держави у сфері поглиблення та поширення міжетнічних контактів. Антиетноцентристська політика передбачає всебічний розвиток міжнаціональної комунікативної культури, подолання етностереотипів (негативні та позитивні установки етнічної ідентифікації).

Ключові слова: етноцентризм, доктрина Вільяма Самнера, трайбалізм, етноцентристські установки, етнополітика.

Semenets-Orlova I.A., Dr Habil (Public Administration), Professor, head of the department of public administration, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039, Ukraine, email: innaorlova@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9227-7426>

MODERN CONCEPTUAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF ETHNOCENTRISM IN THE TWO-DIMENSIONAL FIELD OF INTERETHNIC SEPARATION AND INTEGRATION

The author studied and classified the main theoretical approaches to defining the concept of ethnocentrism, identified the place of ethnocentrism among the processes of ethnic demarcation and unification, clarified the correlation of increasing politicization of ethnicities, determined the causes

and functions of ethnocentrism, in the dimension of the socio-psychological phenomenon. In the process of research, the definition of the ethnocentric doctrine of W. Sumner is formulated. An attempt is made to positively analyze the correlation of Sumner's newly introduced concepts of "we-group" and "they-group". The paper defined it as a result of research by scientists of the so-called "primitive societies". The study examined many available ethnocentric concepts of modern Western political scientists and sociologists, identified their perception of the causal and functional burden on this phenomenon as a property of individuals, social groups, and communities (as carriers of ethnic identity) to perceive and evaluate life phenomena through the prism of traditions and values of their ethnic community, which acts as a specific general standard or optimum. The socio-empirical data collected, accumulated, and systematized during research are of great value as it creates limited ethnocultural contacts and leads to growing hostility in the ethnopolitical field. It is emphasized that the sources and causes of ethnocentrism are simple, hidden in the uncritical perception of information and negative attitudes towards their own and other ethnic groups. It is noted that the future without ethnocentrism should be associated with a balanced state policy in deepening and expanding interethnic contacts. The anti-ethnocentric policy also involves the comprehensive development of interethnic communicative culture, overcoming ethnic stereotypes (negative and positive attitudes of ethnic identification).

Keywords: ethnocentrism, William Sumner doctrine, tribalism, ethnocentric attitudes, ethnopolitics.

*Зараз кожна держава сприймає себе лідером цивілізації,
найкращою, найвільнішою, наймудрішою,
а всіх інших – такими, що стоять нижче.
Все це прояв етноцентризму.*

*Історія – це боротьба різних груп,
процес поступового вироблення
та консолідації почуття етноцентризму.
В. Самнер*

Д. Белл характеризує суспільство XXI ст. як “чітко виражене етнічно мозаїчне”. Він стверджує, що етнічність – це всеохоплюючий “тип ідеології”, що у вимірі власної політизації творить державу, націю та конкретну людину [1, с. 18]. Не з’ясовуючи гносеологічного аспекту тенденції політизації етнічності, прелімінарно зазначимо, що на сучасному етапі він став буденним явищем. У межах інтегративних процесів етнічних рухів у середовищі етногруп спостерігається активізація етнокультурного життя, а подекуди, у випадках розуміння можливого етнокультурного тиску іншого, сильнішого етнокультурного організму, етнофори починають сприймати власну етноспільноту як єдино правильну, найсильнішу, найрозвиненішу. У цьому випадку йдеться про установку, що відіграє функцію соціально-політичного захисту цієї етногрупи від інокультурного впливу, який в умовах його послідовного тиску може здаватися неправильним і непослідовним. Так виникають етноцентристські установки як елементи світогляду або властивість етнічної самосвідомості сприймати й оцінювати життєві явища, інші етноси через призму культурних цінностей власної етнічної групи, що постає як своєрідний оптимум. Проблема полягає в тому, що в сучасному світі явище етноцентризму віднайшло масштабне поширення та провокує етногрупи до вороже налаштованих відносин, а іноді і відвертих етноконфліктів.

Актуальність теми диктується малодослідженістю аспекту етноцентризму в українській етнополітологічній думці, необхідністю розробки його теоретичної бази на ґрунті аналізу західних етноцентристських концепцій, зокрема етноцентристської доктрини В. Самнера, а також підтвердження наявності етноцентристських тенденцій у сучасному українському суспільстві за допомогою збору емпіричних даних.

Об'єктом дослідження постає світоглядна установка “ми” – “вони” у двовимірному полі міжетнічного роз'єднання та інтеграції.

Сьогодні феномен етноцентризму є:

- 1) викликом сучасним глобалізаційним процесам;
- 2) продуктом постмодернізму на протигагу модерному націоналізму;
- 3) зручним інструментом посилення етнокультурної соціалізації, але з негативним відтінком здобуття ворожості у майбутніх стосунках з представниками інших етногруп;
- 4) примітивною, але цікавою ідеєю конкретного етнозгуртування та етно-роз'єднання у контексті відносин сукупності етногруп, що конкретно потрапила в ситуатив;
- 5) інструментом апелювання до емоції групи, віри у винятковість власної групи;
- 6) соціально-психологічним захистом етнокультурної ідентичності етносу, не здатного в даній соціальній ситуації знайти позитивне рішення проблем, що постають перед ним.

Етноцентризм має неабияке значення не лише для вироблення практичних рекомендацій щодо гармонізації міжетнічних стосунків, але й для теоретичного обґрунтування наукових моделей етнічного розвитку людських спільнот.

Джерельна база дослідження необ'ємна та нерізноманітна. Як основне в цій теоретичній площині першоджерело використано працю В. Самнера “Народні звичаї”. Проаналізовано інші першоджерела – праці Е. Сміта, К. Реннана, Т. Еріксона, К. Вулфа та інших. Публікації дослідників з тематики тенденцій політизації етнічностей у виданнях “Генеза”, “Політичні дослідження”, “Людина і світ” використані при аналізі кореляції сучасних процесів на етнополітичному полі із зародженням, становленням і поширенням етноцентристських стереотипів. Етнополітологічні монографії використовуються для дотримання сталості, послідовності та завершеності в подачі матеріалу. Для підтвердження/спростування висунених гіпотез використовуються дані Інституту соціології НАН України. Публікації та наукові роботи Н. Лебедевої та С. Артановського як зачинателів теоретико-аналітичної когорти дослідників етноцентристських процесів мали в процесі дослідження особливе значення, адже через призму думок цих та інших вчених формувався власний аналітичний погляд щодо пошукового аспекту теми дослідження. Базисом роботи є первісні емпіричні дані, проаналізовані, систематизовані та подані у вибраній формі як аргументації наведених думок, положень, доведення наукових гіпотез.

Проаналізуємо етноцентризм як соціально-психологічний і соціально-політичний феномен як установку буденної теоретичної свідомості, своєрідність сучасних етноцентристських концепцій. Вихідна дослідницька позиція є такою: міжнаціональна комунікативна культура характеризує рівень міжособистісних відносин – контакт по-

винен мати не випадковий характер, а здійснюватися на основі знайомства та психологічної близькості. При дотриманні всіх зазначених умов, зміна етноцентристських установок можлива за допомогою контакту з такою особистістю з іншої етнічної групи, образ якої розходиться із її типовим представником. Контакт сам по собі не є необхідним і недостатнім для змін негативних етнічних установок. Більш того, наявні ситуації, коли контакти краще обмежити. Реальне зменшення негативізму в міжетнічних відносинах залежить не від частоти й інтенсивності контактів, а від більш глибоких процесів, які не можуть змінитися одразу під впливом зовнішніх обставин.

Мета статті – з’ясувати специфіку прояву та функціонального навантаження поняття “етноцентризм” у світлі самнерівських доктринальних концептивів, визначити характерні риси етноцентристських тенденцій в українському суспільстві.

Академік І. Курас зауважував: “Є щось надзвичайне у вулканоподібному відродженні етнічних рухів, посиленні процесів політизації етнічностей у другій половині ХХ ст. Хтось дотепний навіть кинув вислів “етна етносів”[2, с. 34].

Етнічна політизація – це процес залучення до політики, активного політичного життя народів (етнічних спільнот), який виникає на основі об’єктивної необхідності в перевлаштуванні суспільства. Важливо, що політизація етнічності знаходить свій вияв у посиленні етнічної (національної) самосвідомості з усіма її компонентами (спільність долі, історії та походження, особливості психології, характеру, прихильність до національних цінностей), усвідомленні реальних процесів політичного життя через призму своїх інтересів і ціннісних орієнтацій.

Якщо фактор зростання етнічності потрапляє на сприятливе підґрунтя для радикалізації сукупності та нерозривної єдності обов’язкових специфічних ознак етносу, підготовлений політичними, соціальними та економічними чинниками, він призводить до зростання міжетнічної напруженості. Через етнічність як складну систему суспільних стосунків, що пов’язують етнофора (носія етнічних спільностей, етносоціалізованого етника) з її етнічним середовищем (родиною, громадою, суспільством у цілому) розкривається складна етнічна мозаїчність людства. Суть етнічності розкривається через два основні аспекти:

- завжди передбачає ідентифікацію між різними етнічними групами за принципом “ми” – “вони”, а також самоідентифікацію етнофора всередині етнічної спільноти;
- проявляється лише через порівняння між окремими спільнотами. Вирішальним фактором існування етнічності є самоусвідомлення своєї самобутності (приналежності). Етнічність залишається реальністю до того часу, доки одна етнічна група усвідомлює свою відмінність від іншої.

Процес політизації етнічності ставить на порядок денний радикальний спосіб збереження ознак відмінності однієї етногрупи від іншої (в умовах конкуренції з більш сильною та розвинутою групою) – поширення безпідставного сприйняття себе як єдино правильного, а інших – як менш сильніших і кращих. Така установка в свідомості етногрупи має назву етноцентризм.

Етнічні установки – сприйняття інших груп та етностереотипи можуть бути позитивними та негативними, але ніколи не бувають нейтральними, оскільки своїм носіям вони видаються правильними і найкращими. Таким чином, етноустановки та стерео-

типи слугують механізмом перетворення етнопсихологічних утворень на етноцентризм (якщо вони позитивні та стосуються власної спільноти) і націоналізм (якщо вони крайньо радикально-негативні щодо інших спільнот) (рис. 1) [3, с. 35].

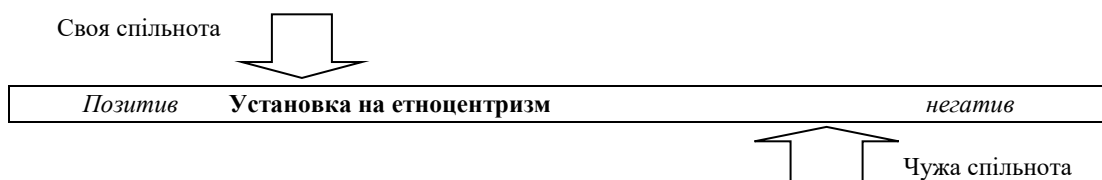

Рис. 1. Етнічні установки “ми” – “вони”

Установки та стереотипи завжди наявні у людській свідомості на особистому та груповому рівні, що має реальний вплив на міжетнічні стосунки.

Поняття “етноцентризм” (етнічний центризм) відносно нещодавно з’явився в науковій літературі, його багатоплановий характер визначається не лише психологічними, але й суспільно-політичними причинно-наслідковими зв’язками.

Етноцентризм (грец. *ethnos* – група, плем’я, народ; лат. *centrum* – осередок, центр) – властивість індивіда, соціальних груп і спільнот (як носіїв етнічної самосвідомості) сприймати й оцінювати життєві явища крізь призму традицій і цінностей власної етнічної спільноти, що виступає як певний загальний еталон або оптимум. Етноцентризм означає віддавати перевагу власному способу життя над іншими [4, с. 240].

Термін “етноцентризм”, який вперше введено В. Самнером (1906 р.) і Л. Гумпловичем (1883 р.), широко використовується в сучасній соціології та етнології. Етноцентризм відображає й одночасно відтворює єдність етнічної групи перед загрозами зовнішнього світу.

Світоглядна установка етноцентризму – це протиставлення “ми – вони”, що покладено в основу етнічної самоідентифікації. Кожна етнічна група фіксує свої особливі риси, що відокремлюють її від інших груп. Не менш істотний зв’язок етноцентризму із соціальними стереотипами, засвоюваними під час соціалізації та включення в певне соціокультурне середовище. Як і етнічну самосвідомість, етноцентризм не можна розглядати у відриві від історії та соціально-економічного становища відповідних етносів, а зміст поняття може бути різним, залежно від конкретних соціально-історичних умов. Сучасні процеси глобалізації та модернізації теж безпосередньо впливають на етнічні установки і у деяких випадках провокують етноцентризм.

Американський політолог Е. Гіденс зауважує: “Глобалізація – це розширення світових соціальних зв’язків, які з’єднують віддалені регіони таким чином, що місцеві події розвиваються під впливом подій, які відбуваються за багато миль від них”. На думку одного з найвідоміших фахівців з проблем глобалізації Р. Робертсона, глобалізація – це історичний процес посилення контактів між різними частинами світу, який призводить до зростаючої схожості й однаковості в житті планети [5, с. 524].

Процес глобалізації впливає не лише на окремі країни, етнонаціональні спільноти та їх культури. Він справляє вирішальний вплив на цілі континенти та цивілізації. Під-

твердження тому – ослаблення та занепад таких колись впливових і могутніх цивілізацій, як індійська, китайська, мусульманська та інші, однією з причин якого була “вестернізація”. Процес глобалізації збільшує взаємозалежність усіх країн і етнонаціональних спільнот, “спресовує світ у єдине ціле”.

Сьогодні існують всі підстави говорити про етнополітичну глобалізацію, як одну із нових і винятково важливих форм глобалізації, а це – історичний об’єктивний процес поширення по всій земній кулі етнічних, національних та етнополітичних ідей і концепцій, піднесення етнічного відродження, посилення політизації етнічності, вибуху націоналізму та етніцизму, поглиблення етнополітичної дезінтеграції. Ці наведенні явища зростання етнічної свідомості готують підґрунтя для зародження і становлення етноуподобань етногрупи у багатьох випадках уже стійко забарвлених етноцентристськими тенденціями. Тому зв’язок між етнополітичною глобалізацією й етноцентризмом є прямим і очевидним: чим більших розмахів набирає перше явище, тим більше створюється сприятливих умов для розвитку другого.

При розгляді модернізаційних процесів західні вчені теж акцентують свою увагу лише на дослідженні технологічної, економічної, соціальної та політичної модернізації і майже не порушують модернізацію етнополітичну. Етнополітична модернізація – це об’єктивний, історично зумовлений процес пошуку народами багатонаціональних і поліетнічних держав адекватних і оптимальних відповідей на оновлення й осучаснення ними форм, характеру, змісту своїх національних держав, державних утворень і міждержавних об’єднань. Свідченнями та безпосередніми проявами етнополітичної модернізації є: остаточне зникнення імперій, дезінтеграція багатонаціональних країн, формування політичних націй, перетворення централізованих унітарних держав на децентралізовані, народження нових національних держав, зростаюче втілення в життя принципів етнічного плюралізму, багатокультурності, автономізації та регіоналізації, поступове, але невпинне зростання кількості федеративних держав і конфедеративних міждержавних утворень тощо [5, с. 526].

Детермінований зв’язок між етнополітичною модернізацією й етноцентризмом має обернений характер: етноцентризм, назрілий внаслідок причин у цьому етносередовищі, готує сприятливе підґрунтя для розгортаних етномодернізаційних процесів. Проблема полягає в тому, що етнополітична модернізація в цьому випадку часто набуває радикально-гіпертрофованих форм і не завжди спричиняє позитивні наслідки. Якщо ці наслідки і вважаються позитивними для однієї етногрупи, іншій вони могли коштувати сотень і тисяч людських життів, тобто породжені етноцентризмом етноконфлікти часто не коштують розмаху модернізаційних процесів.

Етнічну сферу людського життя переважно характеризують добре відомим в астрономії терміном “пульсуючий Всесвіт”. У цьому своєрідному Всесвіті “пульсація” відбувається у двох напрямках: з одного боку, йдуть процеси роз’єднання (дезінтеграції), а з іншого – об’єднання (інтеграції) етнічностей, націй і держав. Отже, визнається існування двох аспектів, двох зрізів етносоціальної та етнополітичної історії людства. Погоджуючись в основному з таким підходом, слід зазначити його певну поверховість і спрощеність. Адже прихильники згаданого підходу або не помічають, або ігнорують більш складний і різноманітний характер етнічних процесів. Проте етнічне життя є

набагато складнішим і багатоманітним. Воно не двовимірне (роз'єднання й об'єднання етнічних спільнот), а щонайменше – чотиривимірне: крім двох зазначених процесів відбуваються процеси етнічного розмежування (етнічної диференціації) та етнічного згуртування (етносолідаризації).

Про наявність цих процесів, їх об'єктивний характер і величезну значущість може свідчити той незаперечний факт, що ще в давні часи людина почала помічати свою схожість з одними та несхожість з іншими людьми за походженням, мовою, звичаями, традиціями, способом життя тощо. Водночас людина, з одного боку, ототожнювала себе із собі подібними та/або її ототожнювали з її подібними (часто або на щастя, або на нещастя), а з іншого боку, відмежовувалася та/або її відмежовували від несхожих на неї (або на щастя, або на нещастя). Так (або приблизно так) зароджувались процеси етнічного розмежування (диференціації) й етнічного ототожнення (солідаризації, згуртування).

І, мабуть, саме це наштовхнуло видатного американського дослідника В. Самнера, на жаль, маловідомого в постототалитарних країнах, на розроблення та введення в науковий обіг поняття “ми-група” і “вони-група” або “інші-група”.

Процеси етнічного розмежування та етнічного згуртування готують підґрунтя, створюють сприятливі умови для роз'єднавчих і об'єднавчих процесів. Підтвердженням мають слугувати процеси етнічного відродження або етнічного ренесансу, які сьогодні відбуваються в усіх поліетнічних країнах.

Процеси етнічного розмежування та згуртування починаються з етнічної ідентифікації, тобто встановлення свого етнічного походження, що неодмінно призводить до пошуків свого національного коріння. Це сприяє накопиченню етнічного знання, зокрема відомостей про історичну долю свого етносу, його видатних героїв, реальні (часто цей процес називають “рухом повернення до етнічної історії”) й міфічні події в його житті тощо. Все це посилює етнічну самосвідомість [5, с. 536]. У багатьох випадках посилення етнічної самосвідомості веде до гіпертрофії позитивних етнічних стереотипів і утворення етноцентристських етнічних установок. Таким чином, етап посилення процесів політизації етнічності поглиблює процеси етнічного розмежування та буде сприятливе підґрунтя для появи етноцентризму, що зростає внаслідок певних суб'єктивних і об'єктивних причин. Водночас етноцентристського забарвлення прерогативи набувають і для інтеграції, певним чином, роз'єданого етносу в умовах загрози інокультурного впливу зі сторони більш розвиненої етногрупи. У більшості випадків цей момент не має позитивного забарвлення, оскільки досить високою (іноді кривавою) постає ціна згуртування етносу – внаслідок ворожнечі та постійних конфліктів з іноетнофорами.

Соціальні праці В. Самнера (“Наука про суспільство” (спільно з А. Келлером) (1927 р.), “Народні звичаї” (1907 р.), радше, конкретні й описові, ніж абстрактні та теоретичні. Його основним вкладом у соціологічну теорію є не розвиток системи, а введення понять на основі широкого порівняльного аналізу. Одним з таких понять і є етноцентризм.

Наслідуючи традиції Г. Спенсера і Ф. Тейлора, В. Самнер у власних дослідженнях робить акцент на біхевіористичний, етнографічний і культурологічний методи, особливо зосереджується на порівняльному та міжкультурному методі, в якому вчений був

піонером. В. Самнер стверджував, що сучасні наукові узагальнення часто стають прив’язаними до культури одного конкретного народу і не виходять за межі якогось певного часу. Тому він виступав за міжкультурні дослідження і сам зібрав, проаналізував і класифікував великий за обсягом матеріал про різні суспільства та культури, що відобразилося у праці “Народні звичаї”. В. Самнер був прихильником індуктивного методу – методу збору фактів, поки з них не намалюється певна визначена картина. Одна з центральних проблем досліджень В. Самнера – відмежовування понять боротьби за існування та природного відбору. На думку В. Самнера, власність є найвизначальнішою умовою боротьби за існування, умовою розвитку цивілізації. Якщо ми руйнуємо власність, ми заморожуємо все життя цивілізованого суспільства і повертаємо людей до тваринного стану.

У праці “Народні звичаї” В. Самнер прослідкував еволюцію кількох суспільних форм (індустріальної організації, шлюбу та сім’ї, релігії, уряду й інших) і помітив, що всі вони тяготіють до звичок і звичаїв людей (звідси і відповідна назва книги). У суспільстві слідування звичаям є примусовим, попри те, що вони не зафіксовані ні в яких законах і що їх виникнення втрачається у далекому минулому. “Народні звичаї” не відповідають жодному з методологічних канонів того часу. При написанні цієї статті не використовувались ані кількісні методи, ані статистичні підрахунки. Ця робота здійснювалася поза межами психоаналізу та біхевіоризму. Вона не написана на основі лише власного досвіду, навпаки, великою мірою містить інформацію з “других рук”, тому і об’єктивність представленого матеріалу стоїть під певним питанням. Проте В. Самнер першим теоретично обґрунтував і праксеологізував якісно нове поняття етнополітичного виміру “етноцентризм”.

Витоки етноцентризму В. Самнер помітив у чіткій відмінності між відносинами людей всередині етнічної групи та міжгруповими відносинами. Якщо усередині групи панує солідарність, то у відносинах між групами переважають підозрілість і ворожнеча. “Наша група і все, що вона робить – це сама істина та доброчесність, а до того, що до неї не належить, ставляться з підозрою й презирством” [6, р. 564].

Безпосередньо у праці “Народні звичаї” В. Самнер так дефініціює етноцентризм – це спеціальна назва для такого погляду на речі, за якого чиясь власна група є центром всього, а інші розглядаються відповідно до цього. Вчений зазначає, що народні звичаї зіставляються з цим, охоплюють внутрішні та зовнішні відносини. Кожна група має свою власну гордість і вихваляється, що вона – найкраща, возвеличує власні божества і дивиться із зневагою на чужих. Кожна група вважає, що її власні народні звичаї – єдино правильні, а якщо вона помічає, що інші групи мають інші звичаї, то останні викликають лише її зневагу та заперечення. Із цих відмінностей виникають образливі епітети. “Свиноїд”, “коровоїд”, “бормочучі” – епітети, що виражають крайню зневагу та ворожнечу [6, р. 567]. В. Самнер наводить приклад на жителях Тунісу на початку ХХ ст. (період культурницьких досліджень В. Самнера). Вони нагороджували португальців через фасон штанів саркастичним епітетом, що походить від назви птахів, у яких навколо ніг пір’я. У нашому випадку найважливішим є той факт, що етноцентризм веде людей до перебільшення й інтенсифікації в своїх народних звичаях

всього, що є особливим і що відрізняє їх від інших. Отже, за В. Самнером, етноцентризм скріплює народні звичаї.

У “Народних звичаях” В. Самнер наводить безліч прикладів етноцентризму: папуаси Нової Гвінеї живуть окремими селами, суверенітет яких охороняється ворожістю, канібалізмом, полюванням за головами, а також відмінностями у мові та релігії й інших інтересах. Кожне село об’єднане власною мовою, релігією та інтересами. Група сіл іноді об’єднується у нову обмежену єдність посередництвом шлюбних стосунків. Дружина, взята з власної групи, має повний статус, а з іншої – ніякий. Малі групові одиниці є мирними всередині групи та ворожими до всіх чужих.

Південноамериканські мбаї вірили, що їх божество закликала до війни проти всіх інших, забиравало їхніх дружин у власність і убивало чоловіків.

Коли карибців запитали, звідки вони прийшли, вони відповіли: “Лише ми – люди”. Значення їхніх імен – “справжні або головні люди”.

Лапландці називають себе “людьми” чи “людськими істотами”.

Гренландські ескімоси думають, що європейці були послані у Гренландію, щоб навчитися у них доброчинності та хорошим манерам. Їх найвищою похвалою європейцю є те, що він вже є або скоро буде таким хорошим, як гренландець.

Тунгуси називають себе “люди”. З’ясовується, що примітивні народи називають себе “люди”. Інші, на їх думку, – щось інше, вони не визначають конкретно що, але інші для них не є справжніми людьми. У міфах походження їх власного племені – походження справжньої людської раси. Походження інших не береться до уваги.

Серед найяскравіших за своїм етноцентризмом людей – сери з Нижньої Каліфорнії. Вони не виходять за межі підозрілості та ворожості до всіх чужих і строго забороняють шлюб з чужими.

На думку В. Самнера, найглибший вимір етноцентризму простежується, насамперед, у “примітивному суспільстві”. “Примітивне суспільство” – це сукупність маленьких груп, розсіяних по території. Розмір цих груп детермінується умовами боротьби за існування. Внутрішня організація кожної групи зіставляється з її розмірами. Всі групи створюють таку групу, якщо вони мають один з одним певні відносини (родичі, сусіди, союзники, торговельні партнери), які об’єднують їх один з одним і відрізняє один від одного. Таким чином, виникає відмінність між нами, “ми-групою” (або внутрішньою групою) і кожним іншим, “вони-групами” (або зовнішніми групами) [6, р. 573]. Відносини між членами “ми-групи” є мирними і існують на основі порядку, закону, а також правлячих і промислових зв’язків. Проте їх відносини з іншими сторонніми (або з “вони-групою”) – це відносини ворожечі та грабунку, крім тих випадків, коли вони змінюються певними взаємними погодженнями, угодами. Якщо група екзоматична, то її жінки є уродженками інших груп. Інші можливі у ній чужоземці – це всиновлені особи або дружелюбні гості, або раби.

Внутрішні відносини у “ми-групі” і ставлення “ми-групи” до “вони-групи” – це складний феномен у “примітивному суспільстві”. Відносини товарищескості та миру всередині “ми-групи” і відносини ворожості та налаштованості до війни щодо “вони-групи” пов’язані між собою. Постійна небезпека війни з чужими – це те, що згуртує

членів “ми-групи” із середини і не дає розвиватись у ній різномудству, що послабило б її військову міць. Цю необхідність захищатися також створюють керуючі прошарки і закон всередині “ми-групи”, щоб попередити свари й укріпити дисципліну. Таким чином, війна і мир впливали один на одного та розвивали один одного, як всередині групи, так і у міжгрупових відносинах [6, р. 575]. Чим ближче сусіди і чим сильнішими вони є, тим більшою є агресивність і тим інтенсивнішою є внутрішня організація та дисциплінованість кожного сусіда. Виникають відповідні відносини. Лояльність до групи, можливі жертви заради неї, ненависть і зневага до тих, хто поза нею, товарицькість між членами групи, агресивність до інших – все це формується нерозривно і є результатом єдиного початку. Ці відносини та почуття становлять соціальну філософію. Вона освячена зв’язком з релігією. Люди з “вони-групи” – чужі, з предками яких вели війну предки “ми-групи”. “Духи останніх із задоволенням спостерігатимуть, як їх наступники продовжують боротьбу, і допоможуть їм”, – зазначає В. Самнер. Доброчинство в такому випадку полягає у вбивстві, грабежі та сервілізмі чужих на користь “ми-групи”.

Отже, на думку В. Самнера, етноцентризм пов’язаний з гіпертрофією позитивних етнокультурних характеристик інгрупи. При цьому стверджується переважаючий вплив культури інгрупи над культурою аутигрупи, що неминуче спричиняє відчуження, неприязні, ворожості в міжетнічних стосунках. Аналізуючи лише один з можливих ракурсів взаємовідносин етноконттактних сил, що проявляється у формі етноцентризму, В. Самнер надає йому універсальний характер, вважає, що інгруповим відносинам завжди властиві інтеграція та співробітництво, а аутгруповим – конкуренція і ворожість. Таким чином, він постулював не лише необхідність, але й універсальність етноцентризму, як способу міжгрупового сприйняття та взаємодії, як єдиного можливого способу взаємодії етноконттактних груп, фатально передбачаючи інгрупове співробітництво і аутгруповий негативізм.

Етнічний центризм (етноцентризм) – відносно новий термін у науковій літературі, введений у західних суспільствах у період етнічного ренесансу (феномен різної активізації етнічних груп у багатонаціональних державах, що розпочався в 60-ті роки XIX ст., відмінною рисою якого є зростання уваги до проблеми збереження етнічної ідентичності груп у сполученні з боротьбою за право побудови власної національної держави).

На етноцентристській основі відбувається штучне гіпертрофоване протиставлення “своїх позитивних” етнонаціональних особливостей “чужому негативному” національному досвіду. Етноцентристські установки проявляються в уявленнях про власну національну винятковість, з одного боку, та ворожість і недовіру до інших етногруп, з іншого боку.

Назовні етноцентристська психологічна форма проявляється в різних формах поведінки (упереджених висловах, вчинках) тощо, що можуть спрямовуватись як на доведення високого (виключного) статусу свого народу, так і на збереження дискримінаційного становища інших народів. Подібні вислови, вчинки мають демонстративний характер, засвідчують приналежність особи до певної етнонаціоналістично орієнтова-

ної групи. Латентні (приховані) ознаки етноцентризму можуть знаходити вияв у готовності сприймати відповідно спрямовану інформацію.

Невід'ємними особливими властивостями етноцентристської форми психології є заразливість і стійкість. Етноцентристські установки дуже легко проникають у людську свідомість, але важко з неї викорінюються через міцність національних пересудів, що зберігаються в масовій етнічній свідомості і найбільше загострюються в кризових ситуаціях.

У зарубіжній і вітчизняній політологічній думці суть явища етноцентризму зводять до таких основних проявів.

1. Це – комплекс позитивних (нерідко гіпертрофованих) уявлень про свою етнічну спільноту, що виставляється як свого роду еталон, через призму якого оцінюються усі сфери життєдіяльності, цінності та орієнтації інших народів. У такому вигляді етноцентризм проявляється як у найпростіших, часто завуальованих формах (наприклад, анекдотах), так і в більш складних – політичних діях або економічних заходах, спрямованих на задоволення етнонаціональних інтересів своєї спільноти завдяки іншій.

2. Це – надання еталонності певній рисі характеру або способу життя якоїсь спільноти, що таким чином стає її своєрідним психологічним або етнонаціональним “маркером”, а також зразком для порівняння та наслідування іншими народами. Прикладами такого типу етноцентризму можуть бути такі поняття-символи, як “німецький педантизм”, “американська мрія”, “англійська стриманість”, інші [7, с. 125].

3. Це – претензії однієї спільноти на виключне місце серед інших етнічно близьких народів, для доведення чого часто шукаються відповідні історичні аргументи. Наприклад, на таку виключну роль у східнослов'янському світі претендують росіяни, серед германських народів – німці, серед тюркських – турки-сельджуки.

Всі ознаки та риси, притаманні явищу етноцентризму, свідчать про “легкий”, але діалектичний перехід крайнощів одна в одну: доведення до абсурду любові до свого етносу стає шовіністичною самозакоханістю та ворожістю до “інших”, перебільшення прихильності своєї Батьківщини переходить в егоцентризм, а безкрайня пихатість своїм героїчним минулим і сучасним добробутом переростає у чванство та зазнайство. Елементи етноцентризму споріднені з націоналізмом, національним гегемонізмом, геополітичним егоцентризмом.

До головних ознак етноцентризму, що характеризують етнічне життя, суб'єктно-політичну та духовно-ідеологічну життєдіяльність етносів (їх представників в історичному процесі) належать:

1) схильність представників певного етносу оцінювати всі життєві прояви, історичні феномени та людську сутність крізь призму цінностей і орієнтацій свого народу (племені, народності), своєї національності у цілому, розглядаючи останню як якийсь еталон;

2) самовисування окремого етносу (переважно певної групи його мислячих представників) як “центру світобудови”, мінімум – зразка світобудови, світобачення, світосприйняття у цілому. У політичній науці це явище зафіксоване в понятійно-

термінологічному відношенні словом “пан” у сполученнях з назвою конкретного етносу або етнічної групи, яких висувають або вони самі висуваються на етноцентристські позиції: “пангерманізм”, “пантюркізм”, “панарабізм”, “панамериканізм”;

3) віддавання переваги тільки одному етносу, групі етносів, притаманного їм способу життя щодо інших. Протягом багатьох років еталонами такого типу етноцентризму були “американська мрія”, “британська манірність”, “німецький педантизм” тощо. До розпаду СРСР панував і “панрадянизм”, “радянофільство”;

4) прагнення деяких представників одного етносу (можливо, дійсно давнього великого та розвинутого) висувати його серед близьких народів якимось “родоначальником” і “осередком” всіх позитивних рис людства у цілому і особливо близьких народів. Відомо, що такою була поведінка німців щодо інших германських народів, сербів – до інших югославських народів, турок-сельджуків – до інших тюркських народів. Серед східнослов’янських народів таку месіанську роль приписували росіянам щодо білорусів і українців.

В. Самнер ввів поняття етноцентризму та зосередив увагу на його функціональному змісті. Пізніше у зарубіжній літературі, переважно американській, поставлено питання про походження етноцентризму. Де шукати його коріння – в ситуаціях, з якими групи зіткнулися, спілкуючись один з одним, чи у психіці індивідів? Залежно від відповіді на це запитання, виокремлено 2 основні лінії в понятті генезису етноцентризму. Першу з них підтримували вчені різної світоглядної орієнтації; їх об’єднувало те, що вони шукали коріння етноцентризму у відносинах між групами... У американській науці ця точка зору формувалася таким чином: групи перебувають у суперництві та борються за володіння ресурсами, яких не вистачає для всіх. Війни, агресивні прагнення груп – це підґрунтя, на якому виникає етноцентризм. Етноцентризм – це реакція на конфлікт і загрозу з боку інших груп.

Більш поширеною в літературі США була інша точка зору, згідно з якою конфлікт між групами – лише проективний симптом внутрішніх психологічних станів індивідів. Поставлене перед лицем ворожою агресивністю індивідів суспільство спрямовує цю агресивність на інші групи, тим самим пом’якшує або усуває боротьбу всередині групи.

Очевидно, етноцентризм пов’язаний з нерівномірністю розвитку етнічних груп, з різним рівнем їх виробничо-культурного прогресу, що є джерелом протиріч між ними. Особливо неправильно відносити до агресивних індивідів, які наявні в різних суспільствах, але господарсько-культурний уклад цих суспільств, соціальний устрій слугують тим фактором, який вирішує, чи зможуть ці нахили стати поширеними для свого власного розвитку. Вже в умовах ранньокласового устрою, коли складається пануюча верхівка, зацікавлена у війнах і грабуванні чужих народів, виникає можливість використовувати агресивні задатки з метою культивування етноцентризму, розгортання бойовничих настроїв. Дискусії з питань етноцентризму, що тривають у зарубіжній літературі з часів В. Самнера, були підсумовані у цитованій книзі Р. Ле Віна і Д. Кемпелла “Етноцентризм: теорія конфлікту, етнічних позицій і групової поведінки” [1, с. 39]. Цінність її – не у загальних визначеннях і концепції, а в деяких побудовах. У

визначенні етноцентризму, автори перебувають під впливом культурного релятивізму; порівняно із семнеровським, воно не є оригінальним. Проте деякі його деталі заслуговують на увагу: етноцентризм пов'язаний з відомими символами; етноцентристськими можуть бути не лише “індивідуальні позиції та емоції, культурні символи та ідеологія”, але “колективні дії та соціальні інститути, пов'язані з підтриманням порядку та внутрішньої солідарності, а також з антагонізмом між групами”.

Вчені, що вивчали етноцентризм після В. Самнера, зазначали про обставини, що значно ускладнювали картину етноцентризму. Одне з них – це участь індивідів одночасно не лише в етнічній групі, але й у групах одного типу. Вони виокремили 2 типи такої множинної співучасті:

- 1) пірамідально-сегментарний;
- 2) перехресний.

Перший тип – це членство індивідів у групах, які є сегментами великих груп, кожен індивід може вважати себе членом декількох колективів.

Найближчими до “полюсу ідеї етноцентризму” є концепції світового етнічного розвитку, що стали популярні у ФРН і США в останні роки. Досліджуючи “етнічність”, західнонімецькі й американські автори як основну тезу висунули твердження, згідно з яким в останні 25 років у сучасному світі етнічна належність стала означати більше, ніж раніше, етнічна самоповага стала сильнішою, етнічні конфлікти стали більш вираженими. Американські соціологи Н. Глейзер і Д. Мойніган підкреслюють, що у наш час значно зросла тенденція людей у багатьох обставинах стояти на значенні їх групової належності та групової своєрідності й на відповідних правах [8, с. 57]. Вони називають цей процес “масовою ретрайбілізацією”, яка йде врозріз з усіма, які створюють ефект глобалізації під впливом сучасної технології та комунікації. Згідно з їхніми словами, етнічна група стала сьогодні сховищем, до якого велика кількість людей відступає, очищає арену перед падінням і неспроможністю усіх більших конгломератів або систем влади та соціальної організації. На думку інших авторів, “етнічні поділи всередині нації процвітають і загрожують національній єдності”.

На думку західнонімецького соціолога Г. Шека, у сучасному світі посилюється етноцентризм. У світі відбувається дедалі більше змішання народів, розширюються суспільства різних типів; соціальні структури стають більш бюрократичними, а культура – більш синкретичною. У цих умовах “прагнення набути особливого або визначального корення проявляється інтенсивно. Люди бажають належати до “менших” груп і знаходять в етнічності простий засіб здійснити свої бажання”. Прив'язаність до етносу набуває більшу цінність, захоплення націоналізмом і класові пристрасті затихли у наш час. Крім того, на думку вченого, “політизація рішень, яка відображається на суспільному житті індивідів, робить групову організацію особливо суттєвою. Етнічна група стає зручним засобом досягти групових прав або інструментом захисту від вимог інших груп”.

Етноцентризм, як характеристика образу своєї та чужої етнічної групи, виникає в процесі спілкування етносів на основі двох діалектично взаємопов'язаних процесів: зближення та відособлення. Взаємодія етнічних груп супроводжується адаптаційними

процесами, які можуть відбуватись у різних формах: від міжетнічної інтеграції до етнокультурної ізоляції. Успішна адаптація етнічних груп у вигляді інтеграції пов'язана з позитивним ставленням як до власної культури, так і етнокультурних груп, що знаходить вираження у формуванні позитивно спрямованих авто- і гетеростереотипів. Деадаптація етнічних груп, крайній полюс якої – етнокультурна ізоляція, що пропонує надтолерантність до власної культури при повному запереченні культури етнокультурних груп, що виражається у наявності надпозитивних автостереотипів і негативних гетеростереотипів. Таким чином, термін “етноцентризм” в його широкому тлумаченні використовується для позначення специфічного феномену буденної (не теоретичної) етнічної свідомості, що виникає в процесі взаємодії етнічних груп і характеризується надпозитивним ставленням до інгрупи та негативним емоційно-оціночним відношенням до аутгрупи [9, с. 263].

Під час аналізу структури етноцентризму стає очевидним факт його незведення до авто- і гетеростереотипу, що розглядаються як автономні одиниці етнічної свідомості групи. Специфіка відносин етносу до власної групи поза контекстом його відношення до аутгруп не розкриває сутності феномену “етноцентризм”, оскільки відношення до інгрупи (автостереотип) і аутгрупи (гетеростереотип) можна розглядати ізольовано один від одного лише в абстракції, як методологічний прийом для їх більш детального вивчення. У реальній дійсності, в життєдіяльності етнічної групи вони виступають як нерозділене ціле, як одна з форм відображення етносом своєї єдності та відмінності від інших етнічних груп. Тому етноцентризм представляє собою наче “сплав” авто- і гетеростереотипу, що розглядаються, з урахуванням “знаку” їх емоційного ставлення до об'єкта оцінки (своєї та чужої етнічних груп), як взаємозалежні елементи у структурі цілісного утворення етнічний стереотип [10, с. 165].

Оскільки у вітчизняній і зарубіжній літературі негативний етнічний гетеростереотип нерідко позначається терміном “забобон”, постає питання про зіставлення забобону та негативного етнічного гетеростереотипу, що становить необхідний елемент етноцентризму. Можна запропонувати, що це не ідентичні, хоча і близькі феномени.

Забобони містять лише приватні негативні характеристики аутгрупи, гетеростереотип, як складова етноцентризму, пропонує її глобальну негативну оцінку. Забобон має вузькі характеристики аутгрупи щодо її конкретних етнокультурних особливостей, неприйнятних з точки зору групи, що оцінює. Це не виключає позитивних оцінок окремих сторін життєдіяльності аутгрупи та етносу в цілому, що сприяє успішній взаємній адаптації етнокультурних груп, попри несприйняття окремих елементів культурної специфіки один одного. Етноцентризм, що має негативні гетеростереотипи різних аутгруп, є якісно новим станом інгрупової свідомості порівняно із забобонною, в якому зафіксовані глобальний негативізм щодо аутгрупи, тотальне заперечення будь-яких проявів її етнокультурних особливостей навіть до дегуманізації уявлень про її членів, як про “нелюдів”. Етноцентризм – це досить цілісне й упорядковане уявлення як про власну етнічну групу, так і про іноетнічне оточення. Порівняно із забобонами, у

етноцентризмі більш чітко представлений порівняльний інгруповий-аутгруповий компонент, що сприяє оціночній поляризації етнічних груп [11, с. 264].

Питання про роль етноцентризму у житті етнічних груп, тобто про його соціальні та етнічні функції, нерозривно пов'язано з особливостями адаптаційних процесів у етноконтактних групах. Успішна взаємна адаптація етносів у вигляді інтеграції, яка пропонує оволодіння навичками “чужої” культури при повному збереженні власної етнокультурної специфіки, сприяє переходу міжетнічної диференціації у констатацію відмінностей світогляду й образу життя етноконтактних груп, при цьому не містить негативізму та непримиренності до “чужих” культур. Деадаптація етнічних груп пов'язана з посиленням інтолерантності до іноетнічного оточення, яка може проявитись у різних формах – від прагнення зменшити або припинити контакти з іншими культурами (сегрегація) до спроб знищити самобутні культури етнічних меншин шляхом поглинання (асиміляція) або фізичного знищення членів інших етнічних груп (геноцид).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Етноцентризм виникає внаслідок тривалого історичного розсуспільнення людських груп, культурно-побутових відмінностей між ними, іноді – нерівноправних відносин між ними. У соціально-психологічному плані етноцентризм проявляється як своєрідне роздратування, яке переживають, коли людина натикається на мовний і культурний бар'єр під час міжплементної комунікації, коли відносини з людиною з іншого племені стають через відмінності у мові та культурі важкими. Так, стикаючись з етнічним бар'єром етноцентризм цементує цей бар'єр.

Варто розглянути причини етноцентризму з етніцистської позиції (зосередження уваги на ролі етнічної ідентичності, етнічної приналежності людей в історичних процесах, всеохоплююче проникнення етнічної ідентичності в усі сфери суспільного життя і про його домінування над класовими, економічними та іншими факторами):

1. Радикально-антиетатистські прояви етнічного консерватизму, як потягу до збереження материнського роду і, відповідно, тих фундаментальних, матеріальних і духовних цінностей, що відрізняють один етнос від іншого. Коли ці цінності з духовно-світоглядної основи екстраполюються у політичне середовище, на стику традиційного етнокультурного середовища та політичних інтересів етнонаціональних груп можуть виникати етноцентристські установки.

2. Переростання “етнічного нарцисизму” у колективний феномен етногрупи, коли позитивна дія емоцій, почуттів на свідомість особистості у своєму етнічному аспекті перетворюється на групову форму сприйняття.

3. Етнічний нонконформізм – відмова домінантних, маргінальних і рецесивних етноспільнот сповідувати елементи культури титульного народу, що набуває загостреного характеру.

4. Етнічна ксенофобія у всіх своїх проявах як часто невмотивована недовіра та ненависть до представників інших етногруп, що набирає форми тотального заперечення культурних надбань цих етногруп, навіть якщо вони, за своєю вагою, є складовою світової культури.

Всі ці причини часто загострюються під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників різного характеру, поглиблюють міжетнічну напруженість.

Якщо етнічна самосвідомість – усвідомлення людиною своєї приналежності до певного етносу, то етноцентризм – це комплекс почуттів, думок, уявлень. Зміст його полягає в тому, що люди, які належать до певної етнічної групи, ставлять її в культурному та моральному відношенні вище за інші групи. Інакше кажучи, етноцентризм – це почуття належності до певної групи та гордість, що виходить з цієї належності.

Для етнічної свідомості характерним є те, що індивіди визначають свою належність до групи, не лише включаючи себе в якусь групу, але й протиставляє себе іншим групам. В умовах множинності співучасті пірамідального типу особистість обирає із своїх багатьох членів групи, які можуть відрізнити її від членів іншої групи на тому рівні піраміди, який, на її думку, розуміється людиною, яка звертається до неї. Це теоретичне положення стає зрозумілим, наприклад, у наступній ілюстрації: “Якщо ви зустрінете англічанина у Німеччині та запитаете його, де він живе, він відповість, в Англії. Якщо ви зустрінете його у Лондоні і поставите йому те саме запитання, він відповість вам, що живе в певному місті або селі...”.

Другий тип множинної співучасті, що пересікається, означає, що індивід входить в більш, ніж в одну групу, а ці групи побудовані на різнорідних основах. Так, членство в клані та віковій організації означає, що індивід за однією ознакою перебуває в одній групі, за іншою – в іншій.

Очевидно, що множинність членства сприяє створенню більш складної орієнтації особистості, ніж просто етноцентризм. Людина, що глибоко відчуває себе членом різних груп, може виробити здатність порівнювати, розуміти умовність певних позицій.

Етноцентризм зіграв важливу роль у встановленні етнічності суспільств. Він наклав відбиток і на етнічні культури. Вплив етноцентризму був двояким за своїми результатами. З одного боку, законне почуття гордості за свій народ і свою культуру сприяло консолідації етнічної (пізніше – національної) культури. Етноцентризм сприяв виробленню своєрідного типу культури, яка властива лише даному народу. Унікальний малюнок етнічної культури слугував символом приналежності до цього типу етнічної спільноти. Та обставина, що всі члени етнічної групи вели визначений спосіб життя, консолідувало їх. Етноцентричне протистояння “нас” – “ним” – найважливіша складова етнічної самосвідомості. Уявлення про етнічну спільноту значною мірою є результатом протистояння одних спільнот іншим. Необхідний контракт створювався культурними особливостями різних суспільств.

В історії буржуазної етнографічної науки був довгий період, коли етнічне явище розглядалося крізь призму расових відмінностей. У наші дні у ній задає тон психологізм, прагнення розглядати суспільство як просту суму індивідів, релятивістське протистояння загального шляху розвитку людства. Американська “культурна антропологія” стоїть на цих позиціях з часів Ф. Боаса. Термін “етнос” тривалий час не зустрічався у ній, він є, скоріше, приналежністю концептуального апарату більш традиційної

європейської науки. Лише останніми роками американці стали використовувати термін “ethnicity”:

1. Як поняття, що позначає (історично) залишкове явище, такий вид групового зв'язку, що визначається не за конкретною мовою, релігійною детермінантною або за кольором шкіри, але й за спільністю історичного минулого та згуртованістю навколо символів;

2. Як загальний термін, що дозволяє ідентифікувати будь-яку групу меншин у межах пануючої конфігурації.

Американські вчені зазначають, що чітко окреслена етнічна цілісність пов'язана із зрілою стадією політичного розвитку і відносно високим ступенем стабільності на цій стадії. Цілісність формується там, де з'являється спеціалізоване центральне керівництво, здатне приймати рішення, де виникає держава, де у його рамках складається ідеологія, що захищає його недоторканість. Там, де цього ще немає, кордони бувають різкими.

Етноцентризм виникає у відповідь на загрозу існуванню етносу як самостійного соціокультурного цілого і виконує функцію соціально-психологічного захисту етносу від інокультурного впливу в умовах дезадаптації етнічних груп. Сили, що руйнують етнос як самостійний суб'єкт міжгрупової взаємодії, можуть бути внутрішніми та зовнішніми, тобто можуть залежати від специфіки етнічних груп і особливостей соціальної ситуації, в якій здійснюється ця взаємодія.

Внутрішні причини, що породжують етноцентризм, розглядалися у руслі теорії соціальної ідентичності та трактувалися як захисні механізми соціальної перцепції, що діють автономно у міжетнічному контексті та допомагають групі захищати позитивну групову ідентичність у процесі міжкультурного порівняння. Проте ця концепція не дає можливості провести кордон між етнічною диференціацією, що констатує нетотожність етносів, і власне етноцентризмом, що пропонує непримиренність до інших етнічних груп.

Список використаних джерел

1. Артановський С. Проблема етноцентризму, етнічної своєрідності культур і міжетнічних відносин у сучасній зарубіжній етнографії і соціології. Актуальні проблеми етнографії і сучасна зарубіжна наука. Київ, 1979. 418 с.
2. Курас І. Етнополітика: історія та сучасність. Київ: ППІЕНД, 1999.
3. Лозко Г. Етнологія України. Київ: АртЕК, 2001.
4. Етнічний довідник / за ред. В. Євтуха. Ч. 2. Київ: Фенікс, 1996.
5. Мала енциклопедія етнодержавознавства. Київ: Генеза, Довіра, 1996.
6. Sumner W. Folkways. New York, 1959.
7. Римаренко Ю. Основи етнодержавознавства. Київ: Либідь, 2007.
8. Кресіна І. Евристичні можливості біогеодетермінізму. *Політичний менеджмент*. 2003. № 3. С. 27–35.
9. Аверкієва Ю.П. Современные тенденции в развитии этнографии США. *Современная американская этнография* / отв. ред. А.В. Ефимов., Ю.П. Аверкієва. Москва: АН СССР, 1963. С. 64–96.
10. Sumner W., Keller A. The science of society. New York, 1942.
11. Євтух В., Трошинський В., Галушко К. Етносоціологія: терміни та поняття. Київ: Фенікс, 2003.

Отримано 06.06.22

References

1. Artanovskiy, S. (1979). The problem of ethnocentrism, ethical identity of cultures and interethnic relations in modern foreign ethnography and sociology. Current issues of ethnography and modern foreign science. Kyiv [in Ukrainian]
2. Kuras, I. (1999). Ethnopolitics: history and modernity. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]
3. Lozko, G. (2001). Ethnology of Ukraine. Kyiv: ArtEK [in Ukrainian]
4. Yevtukh, V. (Ed.). (1996). Ethnic directory. Part 2. Kyiv: Feniks [in Ukrainian]
5. Small encyclopedia of ethno-state studies. (1996). Kyiv: Heneza, Dovira [in Ukrainian]
6. Sumner, W. (1959). Folkways. New York.
7. Rymarenko, Yu. (2007). Fundamentals of ethno-state studies. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]
8. Kresina, I. (2003). Heuristic possibilities of biogeodeterminism. *Political Management*, 3, 27-35 [in Ukrainian].
9. Averkieva, Yu.P. (1963). On some ethnopsychological research in the United States. In A.V. Yefimov, Yu.P. Averkieva (Eds.), *Modern American ethnography* (pp. 64-96). Kyiv [in Russian]
10. Sumner, W., Keller, A. (1942). The science of society. New York.
11. Yevtukh, V., Troshchynskiy, V., Galushko, K. (2003). Ethnosociology: terms and concepts. Kyiv: Feniks [in Ukrainian]

Received on 06.06.22